

РОЗДІЛ 1

ЗІНОВІЙ ШТОКАЛКО У ДУХОВНОМУ КОНТИНУУМІ БАНДУРНОГО МИСТЕЦТВА ХХ СТОЛІТТЯ

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-171-8-1>

1.1. ФЕНОМЕН ЗІНОВІЯ ШТОКАЛКА У ВИМІРАХ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ

Свгенська М. В., Зінків І. Я.

ВСТУП

Зіновія Штокалка називали Паганіні з бандурою. Зала завмирала в полоні неймовірних звуків, що супроводжували гіпнотизуючий голос маестро. Легенди про самовідданого доктора Штока в деяких кварталах Нью-Йорка живуть і донині. Без його літературних творів, що часто не вписуються в стандарти жодного конкретного жанру, неможливо уявити розвиток літературного процесу сучасного українського письменства.

У розділі запропоновано узагальнений аналіз культурно-мистецької та наукової творчості З. Штокалка в контексті дослідження розвитку бандурного мистецтва в Україні й у західній українській діаспорі ХХ ст. Науково-творча діяльність мистця має неперехідне значення для розвитку сучасної української культури. Його сміливо можна назвати представником доби модерного націєтворення разом із В. Баркою, братами Бойчуками, В. Ємцем, К. Місевичем, І. Костецьким, братами Лепкими, У. Самчуком, Г. Хоткевичем.

Спільно з Ф. Колессою та Г. Хоткевичем З. Штокалко належить до когорти найвидатніших дослідників самобутнього соціокультурного явища України – традиційного кобзарства. Його пошуки сконцентровані на національному епосі, постійному заглибленні в розмаїті жанри музичного фольклору Галичини, Волині, Лемківщини, Гуцульщини. За його обробками народних пісень можна простежити географію фольклорних зацікавлень композитора-аранжувальника, хоча українським мелосом дихає кожна клітина створеної ним музики.

Завдання. Окреслити профіль універсалізму бандуриста крізь призму різних сфер творчої діяльності; проаналізувати не вивчені досі грані обдарованої особистості, висвітлюючи основні етапи життєтворчості мистця.

Наукову новизну розділу визначає введення в науковий обіг комплексного аналізу багатоаспектної діяльності З. Штокалка на ниві

дослідження українського кобзарства; систематизація основних здобутків його творчої спадщини й узагальнення наукових, виконавсько-просвітницьких досягнень у царині сучасної бандуристики; аналіз тематики наукових пошуків митця та внесок у звукозаписувальну діяльність ХХ ст.

Огляд останніх публікацій. Сучасне музикознавство володіє певною кількістю наукових статей про З. Штокалка. Аналізові творчого портрету бандуриста сьогодні присвячено декілька окремих публікацій, що вийшли в Україні й за кордоном. Науково-творча діяльність З. Штокалка-бандуриста частково розглядалася в монографіях І. Зінків¹, В. Дутчак², Г. Карась³. Постає мистця в контексті діяльності української діаспори вивчав І. Костецький⁴. Жанрову типологію репертуару З. Штокалка досліджувала М. Євгенєва⁵. Окремі аспекти звукозаписувальної діяльності З. Штокалка висвітлювалися як в Україні, так і за кордоном (А. Горняткевич, В. Дутчак, М. Євгенєва, Т. Лазуркевич, Л. Майстренко, С. Максимюк, В. Мішалов, М. Сурмач).

Зіновій Штокалко (1920–1968) – універсальна особистість української культури й науки ренесансного типу, що сформувалася на перетині бандурного виконавства, малярства, літератури, наукової діяльності, теоретичних праць із гри на бандурі, відродження архаїчних традицій українського епосу, фольклорно-етнографічних студій, відкриттів у сфері медицини.

1. Витоки. Формування мистецького кредо

Знайомство з мистцем – це завжди знайомство з неповторним світом, який починається з дитинства, коли формується характер дитини, її світогляд, ставлення до оточення. У життєписі З. Штокалка можна виділити декілька періодів: галицький, пов'язаний із роками дитинства, навчання в Бережанській гімназії (1932–1938) і медичними студіями у

¹ Зінків І.Я. Бандура як історичний феномен : монографія. Київ : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2013. 448 с.; іл.

² Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. 488 с.; іл.

³ Карась Г. Музична культура української діаспори у часопросторі ХХ століття : монографія. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 1164 с.

⁴ Костецький І. Зіновій Бережан. *На окраїнах ночі. Вибрані тексти / упор.* І. Костецький, Б. Бойчук, вступ. стаття І. Костецького. Мюнхен ; Штутгарт ; Нью-Йорк : На горі, 1977. С. 175–233.

⁵ Yewheniwa M. Nagrania Zinowija Sztokałki: cechystylu. *Problemy nowoczesnej edukacji. Tom VIII Rozwój – Potencjał – Deficyty / pod redakcją Edyty Sadowskiej, Mateusza Daśala.* Częstochowa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej w Częstochowie, 2018. S. 163–173.

Львові (1938–1944), та еміграційний – перебування в Німеччині (1944–1952), а згодом у США (1952–1968), де завершився його земний шлях.

Зіновій Штокалко народився 25 травня 1920 року в с. Кальне Бережанського повіту (нині Козівського району) на Тернопільщині, у родині священника. Його батько, о. Павло Штокалко, був духівником та організатором культурного життя краю, відомим галицьким літератором і маляром. Мати Зіновія, Ольга Іванець, володіла кількома мовами, прищеплювала дітям любов до рідної пісні. З батьківського дому він виніс глибоку повагу до тисячолітньої культури свого народу, його мови, віри й традицій. Здібності Штокалка до малярства, літератури та музики проявилися в ранньому віці⁶.

Бережанська гімназія (1932–1938). Після закінчення чотирьох класів початкової школи в с. Кальне Зіновій продовжив навчання в Бережанській гімназії, де вирувало культурно-мистецьке життя, було добре поставлене музично-хорове виховання. У гімназії витав дух великих діячів української культури: М. Шашкевича, З. Кузелі, братів Лепких, братів Чайковських, Я. Бабуняка, Т. Лозинського, І. Мігоцького. Тут діяли чоловічий і мішаний хори, якими керували викладачі гімназії⁷. У складі хорових гуртків Зіновій брав активну участь у різноманітних святочних імпрезах, виступав як соліст-бандурист, був учасником драматичного гуртка, багато часу віддавав музичній самоосвіті: грав на гітарі, мандоліні, скрипці, які опанував самотужки, почав віршувати. Великий вплив на розвиток музичних здібностей і становлення світогляду Зіновія мав священник о. Филімон Побігушка, який присвячував особливу увагу катехізмові й літургії. Він часто бував у родині Штокалків, іноді вирушав із Зіновієм у фольклорні та археологічні експедиції⁸.

У Бережанській гімназії формувалися основи світогляду майбутнього бандуриста, який почав навчатися гри на бандурі в Юхима Клевчуцького – випускника Празької капели бандуристів В. Ємця. За спогадами С. Кіндзерявого-Пастухова, він став згодом

⁶ Євгенєва М. Зіновій Штокалко: відоме і невідоме. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія «Мистецтвознавство»*. Тернопіль ; Київ, 2006. № 1 (16). С. 23–24.

⁷ Білінський А. Культурно-мистецьке життя. *Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга* : збірка мат. / підбір, упор. та ред. Н. Волинець. Бережани ; Тернопіль : Джура, 2007. С. 190–193.

⁸ Олійник М. Ідеальна проєкція до майбутнього. *Бережанська гімназія: Сторінки історії. Ювілейна книга* / ред.-упор. Н. Волинець. Бережани ; Тернопіль : Джура, 2007. С. 418–421.

найталановитішим учнем Костянтина Місевича – фундатора новітньої Галицько-Волинської школи бандурного виконавства⁹.

Львівські студії (1938–1944). Після закінчення Бережанської гімназії З. Штокалко вирішив присвятити себе медицині. Він став студентом медичного факультету Львівського університету (1939 р.), та ці студії перервала Друга світова війна. Зіновій завершив медичну освіту в повенній Німеччині.

Як свідчить Л. Гладун, З. Штокалка вперше визнали як бандуриста-професіонала у Львові, нагородивши його Сталінською грамотою. То була пора пошуку. Ще тоді, 5 квітня 1937 року, маючи сімнадцять літ, у щоденнику Зіновій занотував: «Відчував, що мав у собі занадто себе. Тоді з якимось шаленством хотілося брати до рук бандуру. Хотілося примусити її ридати. Бо як не зрозуміти, що ні скрипці, ні іншому інструменту не дано переповісти тієї трагіки, тієї покари, тієї радості народу, до якого належав»¹⁰. Як талановитий музикант, З. Штокалко входить до різних культурно-мистецьких угруповань і бандурних колективів: виступає в ранкових і вечірніх концертних програмах Львівського радіо, гастролює, працює диригентом мішаного (церковного й товариства «Просвіта») хору в рідному селі. Він налагоджує творчі контакти з бандуристами-педагогами Ю. Сінгалевичем, С. Малюцюю, які належали до мистецької школи О. Новаківського, спілкується з народними майстрами музичних інструментів та автентичними виконавцями: цимбалістом В. Габридом, лірниками М. Лабою й І. Задорожним, цитристом Микитком. У 1941 році З. Штокалко став переможцем Першої міської олімпіади народної творчості вищих навчальних закладів Львова¹¹.

Свідомо прагнучи охопити якнайбільше знань, З. Штокалко завзято працює над репертуаром для бандури, студіює виконавство на інструменті під впливом галицько-волинських мистців школи К. Місевича, доповнює його приватними лекціями з теорії музики в З. Лиська, з яким дружив усе життя; входить до студентського хору «Бандурист» під орудою М. Колесси; вивчає музичні архіви й колекції, зокрема фонографічні записи кобзарських рецитацій, записаних Ф. Колессою, О. Сластьоном, Лесею Українкою, К. Квіткою.

З відкриттям Інституту народної творчості (ІНТ) у Львові (1941) З. Штокалко – серед його найдієвіших членів-виконавців: організує Студії гри на бандурі (разом із С. Малюцюю); формує репертуар для

⁹ Євгенєва М.В. Формування та розвиток бандурного мистецтва Тернопільщини : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Львів, 2017. С. 76.

¹⁰ Гладун Л. Повернення. *Західна Україна*. 1992. № 21. С. 4.

¹¹ Olimpiada twórczości samorodnej Wyższych Uczelni. *Czerwony Sztandar*. 1941. 9 maja. S. 5.

ансамблів бандуристів, входить до гурту молодих акторів театру «Веселий Львів» (керівник О. Гасюк). Саме у Львові Зіновій здобув суттєву музично-теоретичну базу, завершив рукопис репертуарного збірника для бандури, який згодом отримав назву «Кобза».

В умовах німецької окупації Львів став провідним центром музичного життя не лише Галичини, а й України. Тут працювали та гастролювали видатні мистці; з власними концертами приїжджали бандуристи, часом у складі хорових колективів, серед них – бандурист-актор Г. Березовський і харківський бандурист Г. Бажул (учень Г. Хоткевича), який згодом виступав разом із З. Штокалком¹².

Резонансною мистецькою подією стали концерти Київської капели бандуристів ім. Т. Шевченка (керівник – Г. Китастий, адміністратор-директор М. Приходько). Під час дев'ятимісячного турне капела провела 210 концертів, переважно в селах і містечках Західної України, і кілька закритих виступів у Львові. Одним із таких був вечір-зустріч з Андреем Шептицьким. З. Штокалко не пропустив жодного з концертів капели, спілкувався з капелянами, розглядав музичні інструменти, цікавився музикантами-конструкторами, переписував репертуар. Літописець капели Г. Махиня зазначає: «Здоровий, дебелий та гарний козарлюга з великими вусами – з ніг до голови тип українського козака. Як людина – дуже симпатичний, веселий, лагідний, товариський. Пізніше він стане добрим членом капелі»¹³.

Періодика та фотоматеріали того часу свідчать, що з кінця 1930-х років З. Штокалко концертував як соліст-бандурист та учасник різноманітних ансамблів дуету (з Ю. Сінгалевичем), тріо (з Ф. Якимцем і Ю. Сінгалевичем), квартету (з С. Ластовичем, Ю. Сінгалевичем, В. Юркевичем), квінтету (з С. Ганушевським, С. Ластовичем, С. Малюцою, Г. Смирним). «Виступ проф. З. Штокалка на Шевченківському концерті, влаштований Українським окружним комітетом театру ім. І. Франка, особливо вразив слухачів Тернополя. Під час концерту він виконав на бандурі кантату «На смерть Шевченка», пісню «Ой піду я лугом», «Думу про козака Голоту», демонструючи надзвичайно інтелігентну техніку гри і прекрасний баритоновий голос»¹⁴.

Окремою сторінкою концертно-виконавської діяльності З. Штокалка стали виступи перед воїнами УПА під час гастролей Галицьким Поділлям і Закарпаттям. Бандуристи часто зверталися до стрілецьких пісень, заснували жанр повстанських. Так, зокрема, З. Штокалко – автор

¹² Бажул Г. З бандурою по світу: спогади. *Бандура*. 1984. № 9–10. С. 46–52.

¹³ Самчук У. Живі струни. Бандура і бандуристи. Детройт : Видання капелі бандуристів ім. Т.Г. Шевченка, 1976. С. 166.

¹⁴ Євгенєва М.В. Формування та розвиток бандурного мистецтва Тернопільщини : дис. ... канд. Мистецтвознавства : 17.00.03. Львів, 2017. С. 78.

пісень «Лети, моя думо», «Іди від мене», «Ну і що, що прийдеться умерти», «Партизанська», «Про козака Мамаю»¹⁵. Низка його бандурних композицій уперше пройшла сценічну апробацію в галицько-волинському середовищі, стала основою репертуарної збірки «Кобза». Концертна діяльність З. Штокалка в складі різноманітних ансамблів бандуристів, хорових колективів на теренах Галицького Поділля дала поштовх для експериментування з пізнішими записами вокально-інструментальних творів, реалізованими в США, слугувала школою становлення його як мистця-мислителя. У цей час остаточно сформувалися мистецько-творчі принципи бандуриста.

Вимушена еміграція. Мюнхен і Міттенвальд. Улітку 1944 року з групою музикантів-бандуристів (С. Ганушевським, С. Малюною, В. Юркевичем, С. Ластовичем, Г. Бажулом) З. Штокалко емігрував через Словаччину та Чехію до Німеччини. У жовтні того ж року З. Штокалко входить до капели бандуристів ім. Т. Шевченка під орудою Г. Китастого, яка на той час перебувала в Берліні, виступає з доповідями на кобзарську тематику, бере участь у концертах. Сольна програма бандуриста включала «Думу про козака Голоту» та жартівливі пісні «Козаченьку, куди йдеш?», «Сіяв мужик гречку»¹⁶. Від капелян він засвоїв багато технічних прийомів і способів гри на бандурі. Також учасники капели вчилися в Зіновія. Так, Є. Цюра під впливом Зіновія опанував харківський спосіб гри й навіть намагався перейняти виконавську манеру маестро. Г. Бажул, як і Штокалко, був прихильником класичного виконання кобзарського репертуару без диригента¹⁷. Прожиті в Берліні чотири найтрагічніші місяці завершилися арештом З. Штокалка через підозру в шпигунстві. Згодом про цю подію Зіновій напише «Ноктюрн».

Студент медицини. Після Другої світової війни З. Штокалко стає студентом медичного факультету Українського вільного університету імені Л. Максиміліана (Мюнхен). Як медик він захистив докторську дисертацію на тему «Zur Biochemie der Karzinogenese» (1951), у якій охарактеризував біохімічні процеси онкологічних захворювань¹⁸. Здобувши ступінь доктора медичних наук, він активно займається науковою, творчою і громадською діяльністю: очолює студентську «Групу суспільного гуманізму»; працює редактором газети «Українська трибуна»; виступає з науковими працями у пресі; входить до

¹⁵ Там само. С. 78–79.

¹⁶ Самчук У. Живі струни. Бандура і бандуристи. Детройт : Видання капели бандуристів ім. Т. Шевченка, 1976. С. 186.

¹⁷ Євгенєва М. Формування та розвиток бандурного мистецтва Тернопільщини : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Львів, 2017. С. 81.

¹⁸ Бережан З. На окраїнах ночі. Вибрані тексти / упор. І. Костецький, Б. Бойчук ; вступ. стаття І. Костецького. Мюнхен ; Штутгарт ; Нью-Йорк : На горі, 1977. С. 6.

«Хорсівського руху письменників-сюрреалістів»; бере участь у літературно-мистецьких вечорах (із письменником І. Костецьким) і фольклорно-етнографічних концертах (із музикознавцем З. Лиськом); концертує в складі дуету (з С. Ластовичем-Чулівським, який виготовив для нього бандуру) і тріо (з С. Малюцою та В. Юркевичем).

Варто наголосити не лише на вагомості доробку мистця, а й на тих історико-культурних обставинах еміграційного життя, у яких творив бандурист у повоєнній Німеччині. Від 1945 року Мюнхен стає центром осілості українських емігрантів, а також політичного життя українських партій і громадських, церковних і культурних організацій та установ. Важливу роль у творенні українського духу, збереженні кобзарських традицій відіграли осередки бандуристів: капела імені Т. Шевченка в Інгольштадті та Регенсбурзі (керівники Г. Китастий, В. Божик); капела імені М. Леонтовича в таборі Госляр (керівник Г. Назаренко).

Під час перебування в Міттенвальді З. Штокалко періодично навідувався до Мюнхена, спілкувався з учасниками «Братства кобзарів ім. Остапа Вересая», відвідував їхні концерти, під час яких обмінювався репертуаром, познайомився з майбутнім учнем Левом Майстренком. Проблеми конструкції бандури зблизили З. Штокалка з Л. Гайдамакою та майстрами-конструкторами С. Ластовичем-Чулівським, Ю. Приймаком, М. Лісківським, братами Гончаренками¹⁹. У Міттенвальді Зіновій був популярний як бандурист із активною громадянською позицією, постійно перебував у центрі політичних подій. Його концерти створили українську публіку, формуючи в ній потребу розуміння національних мистецьких вартостей.

Будучи людиною відкритою до спілкування, він охоче гуртував навколо себе музикантів. У книзі «На окраїнах ночі», яку редагував та видав І. Костецький, розміщено портрети З. Штокалка як бандуриста й літератора, що писав під псевдонімом Бережан, які доповнюють наші уявлення про особистість митця, його характер, життя й поведінку, відкривають невідомі сторінки взаємин із культурно-мистецькими діячами Заходу.

За участі творчого тандему Штокалко – Костецький відбувалися літературно-мистецькі вечори, театралізовані постановки, у яких бандурист здійснював музичну інтерпретацію різножанрових творів. І. Костецький читав уривки з поеми Т. Шевченка «Гайдамаки». Дух козацької вольниці звучав в історичних піснях-інсценізаціях «Гомін, гомін по діброві», «Максим Залізняк». І. Костецький підкреслював театральне обдарування Штокалка-актора, його імпровізаторський хист

¹⁹ Свєньєва, М. Формування та розвиток бандурного мистецтва Тернопільщини : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Львів, 2017. С. 81.

і відчуття драматургії, називаючи «володарем миті творчої»²⁰. Обидва митці продовжили традиції кобзарського музикування на театральній сцені, започаткованій видатними акторами-бандуристами, корифеями української сцени М. Кропивницьким, М. Садовським, Г. Хоткевичем, В. Овчинником, І. Кучугура-Кучеренком і його учнями (В. Ємцем, В. Шевченком, О. Левіним). Бандурні сольні й ансамблеві виступи З. Штокалка кваліфікують як синтезовані театралізовані постанови²¹.

Наслідком науково-творчої співпраці З. Штокалка з музикознавцем З. Лиськом стали фольклорно-етнографічні концерти, присвячені збереженню давніх традицій²². Про гастрольні турне митців повідомляла культурно-мистецька хроніка «Українські вісті», афіші концертів і доповідь, яку виголосив проф. Лисько на одному з вечорів бандуриста-віртуоза²³. Тоді ж З. Штокалко опублікував кілька статей про кобзарське мистецтво в часописі «Українські вісті».

На початку 1950-х років З. Штокалко одружився з Марією Рут, німкеню за походженням, яка працювала артисткою-співачкою. У 1952 р., після захисту кандидатської дисертації з медицини, мистець переїхав до Нью-Йорка (США).

Життя і творча діяльність у США. В Америці З. Штокалко активізує наукову діяльність. Підтвердивши європейський диплом лікаря через судовий процес, він став у прямому сенсі «лікарем бідних». Працюючи в лікарні «Метрополітен», обслуговував злидарів найбільшого кварталу Нью-Йорка (Гарлемі) під приятельським прізвиськом «Док-Шток». У галузі медицини він також відомий працею «Стрептококовий менінгіт з амфотерицином».

В умовах американської еміграції всі українські діячі, навіть маючи добру європейську освіту, вимушені були задовольнятися непоміченістю у світовій, зокрема американській, культурі. Це й стало спонукою до організації українцями центрів культури й науки: Української вільної академії наук, Об'єднання мистців-українців в Америці, НТШ, Українського музею в Нью-Йорку, що давало змогу зберегти національний дух і традиції.

²⁰ Костецький І. Зіновій Бережан. *На окраїнах ночі. Вибрані тексти* / упор. І. Костецький, Б. Бойчук, вступ. стаття І. Костецького. Мюнхен ; Штутгарт ; Нью-Йорк : На горі, 1977. С. 197–198.

²¹ Євгенєва М.В. Формування та розвиток бандурного мистецтва Тернопільщини : дис. ... канд. Мистецтвознавства : 17.00.03. Львів, 2017. С. 82.

²² Лисько З. До історії кобзарського мистецтва. *Сучасність*. 1977. Ч. 10 (102). С. 17. С. 104–110.

²³ Костецький І. Зіновій Бережан. *На окраїнах ночі. Вибрані тексти* / упор. І. Костецький, Б. Бойчук, вступ. стаття І. Костецького. Мюнхен ; Штутгарт; Нью-Йорк : На горі, 1977. С. 221.

Коло друзів у США надзвичайно звузилося. Сучасниками З. Штокалка були плеяда високодуховних мистців із чіткою громадянською позицією, які до кінця залишаються вірними побратимами: Л. Майстренко, М. Черешньовський, М. Дяковський, С. Ганушевський, В. Юркевич. Зіновія поєднували тривалі взаємини з літературознавцями Б. Рубчаком і Б. Бойчуком, докторами Р. Смиком, П. Пундієм. Бандуриста С. Ластовича він не тільки підтримував матеріально, забезпечуючи ліками, а й сприяв виданню його підручника «Листи про бандуру». Контактував з учнями Г. Хоткевича – Г. Бажулом, який на той час проживав в Австралії, та з Л. Гайдамакою. Зустрічі з останнім часто переростали у творчі проекти-концерти, що відбувалися на базі «Товариства класичної гітари» в Нью-Йорку.

В українському середовищі З. Штокалко організує гурток бандуристів при Нью-Йоркському університеті, формує для нього «Збірник творів для бандури», налагоджує зв'язки з україномовними студіями звукозапису, як бандурист виступає з мистецькими програмами на українському радіо Р. Мариновича й М. Сурмача. Із сумом він писав: «Вона (бандура – *наше*) була Світом, Собором, Церквою. Це був печальний космос, звідки вороття немає. Вона повертала на Батьківщину, в Україну ...»²⁴. Одна з найвідоміших фірм звукозапису «Сурма» видала в 1952 р. платівку З. Штокалка з виконанням думи «Про Марусю Богуславку», а українське відділення «Голос Америки» присвятило низку телевізійних програм, висвітлюючи гастрольні подорожі його в складі ансамблю бандуристів під орудою С. Ганушевського²⁵.

Творчі задуми З. Штокалка продовжили його учні та послідовники. Збереженню його архіву фонограм ми завдячуємо Л. Майстренку, ініціатору й організатору проведення вечорів його пам'яті, автору низки статей про бандуриста. Підсумком творчих взаємин «учитель-учень» стало видання А. Горняткевичем рукописів «Кобзарського підручника» й репертуарного збірника «Кобза» З. Штокалка. М. Дяковський продовжив звукозаписувальну практику свого вчителя, фіксуючи найстаріші жанри музичного фольклору, видав платівку «Казки козака Байдака» – народні казки в супроводі бандури для дітей різного віку.

Життєвий шлях видатного бандуриста завершився 28 червня 1968 р. у Нью-Йорку. Похований на Українському цвинтарі в м. Баунд-Бруку (штат Нью-Джерсі). За словами Ю. Китастого, могила З. Штокалка єдина на тому

²⁴ Гладун Л. Повернення. *Західна Україна*. 1992. № 21. С. 4.

²⁵ Євгенєва М.В. Формування та розвиток бандурного мистецтва Тернопільщини : дис. ... канд. Мистецтвознавства : 17.00.03. Львів, 2017. С. 83.

цвинтарі, де на маленькому пагорбку ростуть квіти. Тут щорічно традиційно збираються бандуристи й, замість панахиди, співають «Ой у полі вітер».

2. Творчі іпостасі Зіновія Штокалка

Мистець-музикант: бандурист і диригент. Творчий шлях З. Штокалка сформувався на ґрунті західноукраїнського неоромантизму. Це було спричинене духом часу та професійним спілкуванням з діячами української культури, праця яких на ниві національного відродження стала зразком для наслідування, серед них – педагоги-музиканти (В. Барвінський, Ю. Клевчуцький, К. Місевич, С. Малюца, Ю. Сінгалевич), хорові диригенти (М. Колесса, Л. Мігоцький, Ф. Побігушка), музикознавці (В. Витвицький, З. Лисько), театральні діячі (Й. Гірняк, Й. Стадник), літературознавці (В. Барка, І. Багрянний, І. Костецький, Ю. Липа, Б. Лепкий, Т. Осьмачка, У. Самчук).

Як виконавець нової доби З. Штокалко об'єднував риси народного й академічного музикування. Він був одним із найяскравіших імплементаторів школи К. Місевича, що першим на галицько-волинських землях розгорнув педагогічну діяльність і модифікацію діатонічних бандур²⁶, створив навчальний репертуар, який поповнював власними творами, підготував підручник, із яким був добре знайомий З. Штокалко і котрий не зберігся²⁷. Значна кількість музичних творів з репертуару К. Місевича стали основою рукописних репертуарних збірок його учнів – З. Штокалка, С. Ластовича-Чулівського, С. Кіндзеряво-Пастухова, вони увійшли згодом до «Кобзарського підручника» митця.

У галицький період життєтворчості З. Штокалко сформувався як бандурист-виконавець – у складі бережанського хору «Боян», як учасник Бережанського гімназійного хору та львівського студентського хору «Бандурист» під орудою М. Колесси. Після закінчення курсів диригентів у М. Колесси він організував (разом із С. Малюцою) Студії гри на струнно-щипкових інструментах, гастролював у складі ансамблю Ю. Сінгалевича та зразкового колективу бандуристів, що діяв при Інституті народної творчості під орудою С. Ганушевського.

Виконавську майстерність в інтерпретації дум «Про втечу братів з Азова», «Про козака Голоту», «Про Марусю Богуславку» та «Про Олексія Поповича» (Буря на Чорному морі») відзначає учень Штокалка Л. Майстренко. Остання була найулюбленішою, яку він виконував за записом Хоткевича й довів до рівня шедеву в інструменталістиці

²⁶ Зінків І.Я. Бандура як історичний феномен : монографія. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2013. С. 172.

²⁷ Штокалко З. Кобзарський підручник / заг. ред. А. Горнякевича. Едмонтон ; Київ : Вид-во Канадського інст. укр. студій, 1992. С. 13.

бандури²⁸. Оригінальною була й техніка звукоутворення бандуриста: «Він натягав пучками струни і, відпускаючи їх, в той же самий час вдаряв по них нігтями. Таким чином виходив живий і одночасно м'який звук. Його гру можна відразу вирізнити від всіх інших бандуристів, яких мені доводилося чути»²⁹.

Подібну характеристику Штокалкові-виконавцю дає І. Костецький у статті «Молодий бандурист»: «Людина-бандурист. Це значить: вона володіє унікальним музичним інструментом, звук якого впливає на душу <...> вистачить тільки одного удару десятих перстів по вищих струнах збереженого нам традицією інструмента, щоб усі ми <...> відчували себе українцями...»³⁰. Автор наголошує, що З. Штокалко – «... не знаний композитор, автор атональних творів, пісень-хронік (коломийки «На тему Му-му») та модерних імпровізацій-фантазій, експромтів для бандури. Він <...> любляв імпровізувати на теми українських народних пісень та танців і в будь-якій обстановці на перше ж прохання охоче сідав до бандури, а іноді акомпанував своїй дружині»³¹.

Теплі спогади про бандуриста-співака (бас-баритон) залишили учасники капели бандуристів ім. Т. Шевченка. Як згадував П. Китастий, «досвідчені бандуристи були просто вражені технікою цього молодого козарлюги»³². За словами Г. Махині, З. Штокалко був найкращим із галицьких бандуристів того часу зі власною манерою гри та багатим репертуаром»³³. Основу виконавської діяльності музиканта склав традиційний репертуар, що завжди творчо переосмислювався, збагачувався новітніми засобами й прийомами гри, гармонічними зіставленнями, насиченою фактурою.

Мистець-графік. Бандурист пробував свої сили й у царині образотворчого, зокрема графічного, мистецтва, успадкувавши талант маляра від батька. У галицький період творчості він підтримував зв'язки з художниками-бандуристами Ю. Сінгалевичем, братами Малюцями, вихованцями художньої школи О. Новаківського. З. Штокалко виявив себе також і як художник-портретист, пейзажист. Збереглися дві малярські роботи студентських років – «Портрет матері» й «Автопортрет» (1934), написані олією. Картини зберігаються в Музеї

²⁸ Майстренко Л. Зіновій Штокалко – бандурист-віртуоз. *Бандура*. 1981. № 3–4. С. 4.

²⁹ Там само. С. 6.

³⁰ Костецький І. Зіновій Бережан. *На окраїнах ночі. Вибрані тексти* / упор. І. Костецький, Б. Бойчук, вступ. стаття І. Костецького. Мюнхен ; Штутгарт ; Нью-Йорк : На горі, 1977. С. 197.

³¹ Там само. С. 198.

³² Штокалко З. Кобза. Збірка п'єс для бандури / заг. ред. А. Горняткевича. Київ ; Торонто ; Едмонтон : Таксон, 1997. С. 3.

³³ Самчук У. Живі струни. Бандура і бандуристи. Детройт : Видання капели бандуристів ім. Т. Шевченка, 1976. С. 166.

книги м. Бережани. Зіновія цікавили нові течії в малярстві початку ХХ століття. Особливо близьким йому був сюрреалізм іспанця Сальвадора Далі, з яким він був особисто знайомий і дуже любив його картину «Розп'яття». Ці впливи відображені в пізніших творах – сюрреалістичних автопортретах і в чотирьох картинах-масках, які зберіг І. Костецький і вмістив у книзі «На окраїнах ночі». «Малював різне, – зазначає І. Костецький, – але найохочіше дивацькі візажі, отже, пики всякі – в мене збереглося їх чотири»³⁴.

Поет-авангардист. З. Штокалко-Бережан заявив про себе як письменник-модерніст, автор авангардних творів, що знаходяться на межі між прозою і поезією. Віршувати він почав, будучи студентом гімназії. Зберігся «Щоденник» Зіновія, фрагменти якого згодом опублікував у Німеччині І. Костецький, де записані літературні твори, датовані 1937–1940 роками³⁵.

За життя побачили світ лише два твори мистця, та й ті не в оригіналі, а в німецькому перекладі Елізабет Котмайєр у її «Антології» (1957). Друге число Альманаху «Хорс», для якого на початку 1950-х років було зроблено невеличку підбірку з Бережанових поезій, залишилося невиданим. Уперше рідною мовою його поезія з'явилася в другому томі антології української поезії «Координати» (редактори-упорядники – Б. Рубчак, Б. Бойчук; Мюнхен, 1969), де вміщено шість поезій З. Штокалка – «Пісня про Юрія Переможця», «Лист», «Журба», «Дощ і самотність», «Тремтіла птахувата хмара», «Павук». І тільки в 1977 р. видавництво «На горі» І. Костецького в співпраці з нью-йоркською групою «Штутгарт – Нью-Йорк» випустило у світ книгу «На окраїнах ночі», куди ввійшли його новаторські твори, зокрема вірші, написані в стилі сюрреалізму, і реалістичні новели з ілюстраціями автора. Назви розділів книги такі: «Не проза», «Майже проза», «Не поезія», «Короткоповідки», «Мініатюрки», «Сенітниця і нісенітниця». У його поезіях відчутний вплив футуризму: заперечення загальноприйнятих мовних норм, чудернацькі словосполучення тощо. Представниками такого модерного напрямку в Україні були М. Семенко та Г. Шкурупій, молодий П. Тичина.

Оцінюючи творчість Бережана, зокрема його сюрреалістичні шукання, І. Костецький пише: «Цілковито ясно, в усякому разі, що історія української модерної літератури без розділу «Зіновій Бережан» обійтися не зможе <...>»³⁶ В. Неборак називає Бережана чи не останнім

³⁴ Костецький І. Зіновій Бережан. *На окраїнах ночі. Вибрані тексти* / упор. І. Костецький, Б. Бойчук, вступ. стаття І. Костецького. Мюнхен ; Штутгарт ; Нью-Йорк : На горі, 1977. С. 205.

³⁵ Там само. С. 223–229.

³⁶ Там само. С. 233.

втіленням Перебенді, посиляючись на персонажа з поеми Т. Шевченка: «Так, Перебендя грає й співає для всіх, але й «може творити виключно для себе – розмовляючи з Богом – «божевільною» мовою <...> Штокалко <...> не створює, він зберігає скарб народної поезії, переданий попередниками»³⁷.

Літературознавиця Світлана Підпригора окреслила музичність як прикметну інтермедіальну ознаку авторського стилю мистця: «У Бережанових творах музика стає основним ресурсом текстотворення на змістовому й формальному рівнях, посилює сюрреалістичну настроєність, схоплюючи почуття, події на межі сну/марення й реальності, спрямовуючи читача до підсвідомої сфери, актуалізуючи більше суб'єктивних уявлень»³⁸.

Мистець-публіцист. У Німеччині З. Штокалко опублікував кілька публіцистичних праць, у яких висловив занепокоєння подальшою долею кобзарського мистецтва, хибними напрямками його розвитку: «В жадній із еміграційних капель не викристалізувався ще окреслений кобзарський мистецький стиль <...>. Причиною цього значною мірою є те, що в нас, на еміграції, бракує хоч би однієї поважної кобзарської студії»³⁹. «На шляху розвитку кобзарства стоїть низка проблем, які <...> ще ждуть свого успішного розв'язання. Для прискорення здорового розвитку цього суто українського мистецтва вважаємо за конечне створити єдине загально професійне об'єднання всіх кобзарів на чужині, включити його в рамці праці загально мистецької організації «Об'єднані Мистецтва», створити високоякісну кобзарську школу»⁴⁰.

З. Штокалко висловлює критичні міркування щодо питань інструментації та аранжування, театралізації сценічних виступів колективів, плановірності й цілісності в побудові концертних програм, ролі диригента та взагалі ролі пропаганди української культури в еміграції. Зазначає, що козацька історична пісня й дума є те «багатюще джерело, з якого новітнє кобзарство повинно черпати сили для відродження»⁴¹. Наголошує на необхідності розвитку сольного виконавства, яке завжди становило характерну рису кобзарства, пропонує введення до концертних програм традиційного кобзарського, зокрема думного сольного репертуару, новітніх композицій Г. Китастого

³⁷ Неборак В. Міф про Перебендю. *Сучасність*. 1995. № 7–8. С. 194–195.

³⁸ Підпригора С. Експериментальне письмо З. Бережана: художньо-стильові варіації. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки (літературознавство)»*. 2018. № 1 (21). С. 113–114.

³⁹ Штокалко З. Критичні завваги до стану сучасного кобзарства. *Українські вісті*. Новий Ульм, 1949. 6 лютого. С. 3.

⁴⁰ Там само. С. 3.

⁴¹ Там само. С. 4.

і творів Г. Хоткевича. Кобзарський репертуар не повинен диктуватися смаками чужинецької публіки. «Кобзарство, як і всяке інше мистецтво, може досягти <...> вершин вселюдського <...> своєю неповторністю. І тільки так воно може виконати почесне завдання: репрезентувати перед світом українську культуру»⁴².

Мистець-композитор. Тривала виконавська діяльність спонукала З. Штокалка до плідної праці як композитора-аранжувальника. Бандурист залишив для нащадків численні аудіозаписи як автентичного кобзарського репертуару, так і записи власних композицій у неперевершеному віртуозному виконанні⁴³. Його зацікавленню фонозаписами передувала глибока дослідницька робота, яку він провадив ще в галицький період своєї творчості, працюючи у фольклорних фондах Етнографічної комісії Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка.

Звукорежисер. Набуті практичні навички записування власного виконання на львівському радіо (1941–1944), згодом використання фонотек студій грамзапису українського радіо Нью-Йорка, вивчення етнографічних матеріалів послуговували фундаментом для початку самостійної роботи З. Штокалка як звукорежисера при записуванні власних творів – музичних і літературних. Вагому частину фонографічної колекції З. Штокалка становлять перші аудіозаписи, здійснені за сприяння М. Сурмача. З його спогадів відомо, що в жовтні 1952 р. Зіновій записав дев'ять творів, за які отримав «500 доларів...», і згодом придбав для себе якісну звукозаписувальну аудіоапаратуру⁴⁴.

На початку 1970-х років у США з'явився альбом із двох довгограючих платівок «О думи мої. Пам'яті Зіновія Штокалка», що вийшли завдяки С. Максимюку – дискографу-колекціонеру, який найбільш цікавився проблемами пропаганди бандурної музики серед української діаспори. Він упорядкував записи З. Штокалка для їх видання українсько-американською фірмою «Сурма»⁴⁵.

З. Штокалко ще за життя дбав, щоб його музично-творча колекція стала власністю українського народу. За його дорученням близький друг і виконавець заповіту Л. Майстренко неодноразово передавав копії його музичних творів в Україну, зокрема Павлу Вірському. Бобіни із записами кобзарського репертуару у власному виконанні теж були в

⁴² Там само. С. 4.

⁴³ Горняткевич А. Звукозаписи Зіновія Штокалка. *Бандура*. 2000. № 71–72. С. 14–17.

⁴⁴ Сурмач М. Перша бандура в Америці. *Історія моєї «Сурми». Спогади книгаря*. Нью-Йорк : Сурма, 1982. С. 169.

⁴⁵ Максимюк С. Докладніше про звукозаписи Зіновія Штокалка. *З історії українського звукозапису та дискографії*. Львів ; Вашингтон : Вид-во Укр. Католицького Ун-ту, 2003. С. 193–199.

брата З. Штокалка Любомира, вони послугували матеріалом для радіопередач в Україні на початку 1990-х років. У 1995 році, коли громадськість відзначала 75-річчя від дня народження З. Штокалка, на святкування приїхав із США лікар Роман Смик і подарував двадцять аудіокасет із власного архіву З. Штокалка. На десятих із них – записи музичного репертуару бандуриста, а на інших – літературні твори у виконанні автора, інтерв'ю, радіопередачі тощо. У 2006 році ці матеріали, подаровані племінникові Мирославу Штокалку, систематизувала за жанрами бандуристка, дослідниця творчості мистця Марія Євгенєва (вони оцифровані на студії звукозапису О. Третяка в Тернополі). Реставровані матеріали послугували основою CD «Відлуння століть...», куди ввійшли 102 різножанрові композиції, які найяскравіше презентують виконавський стиль, багатогранність репертуару мистця⁴⁶.

Реконструктор-експериментатор. Значне місце в науково-творчій діяльності З. Штокалка посідає проблема реконструкції автентичних зразків народної епіки. «Цінність кобзарського мистецтва в його традиційності <...> це тільки малий «фрагмент» величезних скарбів, зокрема монументального українського епосу <...>. Реконструкція творів, що збереглися тільки у фрагментах – справа нелегка та вимагає особливого підходу, передусім – вміння відрізнити суттєве зерно традицій від половин випадкового»⁴⁷. Скрупульозно вивчаючи наукову та мистецьку працю своїх попередників, З. Штокалко наполегливо відточує власний талант інтерпретатора. «Важко знайти іншого виконавця, у творчості якого так органічно поєднувалося б минуле і сучасне, традиціоналізм і експериментування»⁴⁸.

Реконструюючи кобзарсько-лірницьку традицію, здійснену на основі записів М. Лисенка, Ф. Колесси, П. Демущкого й інших, З. Штокалко глибоко проник у специфіку кобзарського репертуару. Він здійснив стилізацію трьох билин для чоловічого голосу та бандури «Про Добриню Никитича», «Про славного богатира Іллю Муромця і Соловія Розбійника», «Про славних богатирів Святогора та Іллю Муромця», реконструкцію-обробку чотирьох дум «Про Марусю Богуславку», «Про козака Голоту», «Про втечу трьох братів з Азова», «Про Олексія Поповича». Зіновій відновив розшифровані Ф. Колессою записи з воскових валиків О. Сластьона: баладу «Дівка-бранка» (від

⁴⁶ Відлуння століть. Бандурист Зіновій Штокалко. *Із колекції оригінальних записів З. Штокалка* / упор. і жанрова систематизація М. Євгенєвої, реставр. і оцифр. записи О. Третяка. Тернопіль : ГроЛіс, 2008.

⁴⁷ Штокалко З. Кобзарський підручник / заг. ред. А. Горнякєвича. Едмонтон ; Київ : Видавництво Канадського інституту українських студій, 1992. С. 2.

⁴⁸ Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. С. 297.

М. Кравченка), «Дженьджура»; історичну пісню «Про Нечая» (від П. Братиці); кобзарські танці «Гречаники», «Дудочка» (від Г. Гончаренка), які свідчать про беззаперечне знання специфіки «кобзарського стилю і способу гри». Для реконструкції старовинної скоморошої пісні «Вавило» З. Штокалко використав мелодію жартівливої пісні з репертуару кобзаря Остапа Вересая «Бугай».

З. Штокалко інтерпретував кобзарсько-лірницький репертуар духовно-моралізаторського змісту – п'ять кантів («Страшний суд» – дві версії звукозапису, «Потоп» – три версії звукозапису, «Про Святого Юрія» та видрукувані «Про правду», «Сирітка»). Йому належить блискучо віртуозна інтерпретація народних танців («Гайдук», «Запорожець», «Молодичка», «Харківський танець», маршів («Запорозький марш»), «В'язанки українських мелодій». Серед авторських композицій – пісні на народні тексти «Ой, у полі-Боришполі», «Про Данилишина і Біласа», «Ой, повів буйний вітер», «У Києві на базарі», «Ой, дивися, дядьку», «Про козака Мамаю».

У розширено-тональній системі написано атональні етюди, які є своєрідними експериментами зі звукорядами нових, так званих штучних ладів, серед них – «Атональний етюд № 1 на тему гаївки «Качур» «Атональний етюд № 2» «Орієнтальний етюд» («Турецький танок») і два етюди «Сон» – своєрідні фантазії-імпровізації. Це – авторські композиції-імпровізації, позначені впливом імпресіоністичних тенденцій, вони не покладені на ноти (як і традиційні кобзарські твори, усного типу побутування).

Твори, інтегровані З. Штокалком, виявляють його мистецький стиль, позначений блискучим драматургійним талантом і віртуозним володінням інструментом, що втілюється в широкій палітрі звукових засобів – багатих фактурно-гармонічних комплексах, агогічних і динамічних прийомах, розмаїтості інструментально-зображальних і вокально-акторських особливостей. Л. Майстренко зазначав, що «своєю віртуозністю та інтерпретацією він ще довго буде вважатися одним з найкращих кобзарів нашого сторіччя»⁴⁹. Звукозаписи кобзарського репертуару мистця «поряд з їхніми нотаціями стали міцною основою для формування репертуарної бази бандуристів – відновлювачів харківської школи гри в Україні»⁵⁰.

Коментарі. У фонозаписах З. Штокалка важливе місце посідають його коментарі до кобзарських рецитацій, виголошені перед початком

⁴⁹ Майстренко Л. Зіновій Штокалко – бандурист-віртуоз. *Бандура*. 1981. № 3–4. С. 7.

⁵⁰ Лазуркевич Т. Реставрація кобзарських дум і особливості їхньої нотації (на матеріалі репертуару Зіновія Штокалка). *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського. Серія «Мистецтвознавство»*. Тернопіль ; Київ. 2006. № 1 (16). С. 90–99.

композиції. Зазначимо, що до більшості записаних композицій автор подавав відомості про їх назву, ладову специфіку, спосіб постановки мікрофона, його віддаленість від інструмента. З одного боку, це було необхідно для порівняння якісних показників опрацьованого матеріалу, позаяк один твір записувався завжди в декількох варіантах (2–6), із подальшим вибором найоптимальнішої якості звучання. З іншого – коли прослуховуєш фрагменти-коментарі, ніби занурюєшся у творчу лабораторію майстра й розумієш, що він хотів збагнути. Здебільшого автор подає детальну характеристику записуваного епічного репертуару. При записуванні користувався двома бандурами: діатонічною та зі системою індивідуальних перемикачів, орієнтуючись насамперед на традиції чернігівської та харківської шкіл.

Оригінальну сторінку звукозаписувальної діяльності З. Штокалка становить серія вокально-інструментальних творів методом подвійних записів – «double tracks», тобто мікросинхронізації на одну плівку перемінного чи симультанного накладання двох чи більше голосів або шляхом приєднання до голосу акомпанементу. Цей спосіб запису застосовано виключно до українських народних пісень, він не поширювався на твори епічних жанрів. Свій експеримент бандурист реалізував у власних обробках народних пісень, записавши понад двадцять моноансамблів (термін В. Дутчак). Очевидно, у моноансамблях проявилось бажання Штокалка-бандуриста відтворити манеру виконання, властиву українському гуртовому співу. У 2006 р. М. Євгенєва відібрала для реставрації тринадцять завершених вокально-інструментальних композицій, які згодом увійшли до CD «Відлуння століть...»⁵¹. Окрему групу фонозаписів становлять двадцять чотири літературні твори З. Штокалка-Бережана в авторському виконанні⁵².

Аудіоархів З. Штокалка – це багата скарбниця українського бандурного мистецтва, де представлені як традиційні, так й експериментальні (вокально-інструментальні й інструментальні) жанри. Аудіозаписи З. Штокалка та авторські коментарі до них стали цінним артефактом української фонографічної спадщини ХХ століття. Вони не тільки розкрили світові неповторність голосу майстра, специфіку його виконавського стилю, а й стали новаторськими в сучасній практиці відтворення бандурного репертуару.

⁵¹ Відлуння століть. Бандурист Зіновій Штокалко. *Із колекції оригінальних записів З. Штокалка* / упор. і жанрова систематизація М. Євгенєвої, реставр. і оцифр. Записів О. Третяка. Тернопіль: ГроЛіс, 2008.

⁵² Голос із країни ночі. Літературні твори З. Штокалка-Бережана. Читає автор. *Із колекції оригінальних записів З. Штокалка* / упор. і жанрова систематизація М. Євгенєвої, реставр. і оцифр. записів М. Чернія. Тернопіль, 2013.

Мистець-науковець. Усебічне вивчення бандури й народно-виконавської практики сформувало мистця, який поєднав у собі органіолога-дослідника, інтерпретатора та композитора-імпровізатора, що дав нове життя народній (автентичній) бандурі. З. Штокалко був не тільки талановитим виконавцем-практиком, а й теоретиком бандурного мистецтва. У його творчому доробку – три праці педагогічного спрямування – «Кобзарський підручник», репертуарний збірник «Кобза» та «Збірник творів для бандури». Останній віднайшов, упорядкував і видав у 2009 р. В. Мішалов. У ньому вміщено чотирнадцять різножанрових творів, написаних від руки З. Штокалком. Як зазначає в передмові упорядник, зразки, що входять до збірника, віддзеркалювали потреби української громади того часу.

Наукові праці З. Штокалка акумулюють дослідження кобзарсько-лірницького виконавства, в основному класичних праць М. Лисенка, П. Демуцького, Ф. Колесси, О. Сластьона, Г. Хоткевича. Автор висловлює чимало концептуально-засадничих думок щодо принципів, призначення та ролі кобзарського мистецтва в українській музичній культурі загалом і в розвитку музичного мистецтва зокрема. Так проявився «діапазон універсального світосприймання, що був характерний для доби Ренесансу й відбився на високій якості його творчості»⁵³.

«Кобза» – репертуарна збірка, що об'єднала традиційні кобзарські жанри з власними творами. «Кобзарський підручник» став підсумком його багатогранного виконавського досвіду та спостережень автора за характерними особливостями мистецтва гри на бандурі. Він складається з теоретичної (Вступ) і практичної (Вправи) частин.

Формулюючи певні засади функціонування бандурного мистецтва, автор розглядає кобзарство як чинник культурного симбіозу, а кобзу (бандуру) – як спеціалізований інструмент, який, затрачаючи деякі свої якості, що давали йому універсальність (кобза О. Вересая), концентрує й розвиває інші якості, якими жоден «універсальний» інструмент не міг володіти. Органічність діатонічного звукоряду кобзи він порівнює з барвним гармонізмом і мистецтвом ікони. На його думку, кобзарське мистецтво «вимагає не тільки майстерного володіння інструментом, розуміння стилю та форми, але й особливого уміння імпровізувати»⁵⁴.

З. Штокалко вніс чимало нових рис у методику та практичну частину «Підручника». Це проявилось в підході до штрихів, поєднанні аплікатурних прийомів, використанні специфічних ладів. Він широко використовує як побутуючі типові кобзарські прийоми, так і нову техніку

⁵³ Майстренко Л. Зіновій Штокалко – бандурист-віртуоз. *Бандура*. 1981. № 3–4. С. 3.

⁵⁴ Штокалко З. *Кобзарський підручник*. Едмонтон ; Київ : Видавництво Канадського інституту українських студій, 1992. С. 13.

гри⁵⁵. На противагу Г. Хоткевичу, З. Штокалко рекомендує починати навчання з гри «старої чернігівської та полтавської шкіл і тільки згодом поступово наближатися до прийомів харківського стилю...»⁵⁶.

З. Штокалко належав до тих бандуристів, які не визнавали виконання перекладеного класичного репертуару для бандури, обстоюючи автентичний репертуар і національну самобутність інструмента. Мистець відкидав модерні бандури з України з їх подвійними звукорядами. Основними засадами виховання бандуристів він уважав постійну працю з інструментом, шліфування виконавської майстерності, розуміння Хоткевичевої методики навчання та нових ідей використання прийомів гри. Тому бандурист обирав і рекомендував для навчання «нетранспонуючий інструмент – модерну бандуру торбанової конструкції С. Ластовича-Чулівського у ретяжковій (важільцевій) системі перемикачів хроматизації на кожній струні»⁵⁷.

Сьогодні для всіх бандуристів і шанувальників бандурного виконавства музично-педагогічна спадщина З. Штокалка залишається цінним джерелом теоретичних і практичних знань. Здобутки мистця на ниві кобзарства продовжує молодша генерація зарубіжних та українських бандуристів, його учні й послідовники – А. Горняткевич (Канада), Ю. Китастиї (США), В. Мішалов, В. Мота (Канада), О. Герасименко, Г. Менкуш, В. Єсіпок, Т. Лазуркевич, О. Созанський, Д. Губ'як, Б. Богодар (Україна).

ВИСНОВКИ

Унікальність та універсальність особистості З. Штокалка проявлялися в усіх сферах його діяльності. Своєю творчістю він не тільки зберіг народні коди гри на національному інструменті, а й підняв її на новий професійний рівень. У гімназійні роки він заявив про себе як непересічний бандурист, маляр, поет, організатор драматичного гуртка. У Львові здобув музично-теоретичну освіту й осягнув основи хорового диригування. Він був співорганізатором львівської Студії гри на бандурі, формував бандурний репертуар, концертував як соліст-бандурист та учасник різноманітних бандурних ансамблів, диригував хоровими колективами. У Галицький період творчості закладено основні засади виконавської діяльності бандуриста, сформовано його мистецьке кредо. У Львові він завершив рукопис збірника для бандури, заявив про себе як про композитора-аранжувальника. Концертна діяльність

⁵⁵ Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. С. 242–244.

⁵⁶ Штокалко З. Кобзарський підручник. Едмонтон ; Київ : Видавництво Канадського інституту українських студій, 1992. С. 21.

⁵⁷ Там само. С. 39.

З. Штокалка стала початком експериментування із аудіозаписами музичних творів.

У Німеччині З. Штокалко й надалі активно працює як бандурист, співпрацює з майстрами-конструкторами, бере активну участь у літературно-музичних вечорах і фольклорно-етнографічних концертах, виступає як громадський діяч і публіцист. Після закінчення медичного факультету Українського Вільного Університету ім. Л. Максиміліана в Мюнхені він захистив новаторську докторську дисертацію з біохімії карценогенези.

В американський період творчості З. Штокалко, працюючи лікарем, активізує науково-творчу діяльність, пише «Кобзарський підручник», розвиваючи в ньому музично-стильовий напрям Г. Хоткевича, В. Ємця, К. Місевича, створює унікальний аудіоархів. У США розкрилися нові грані таланту композитора-імпровізатора, стилізатора кобзарського епосу. Фонозаписи З. Штокалка й авторські коментарі до них стали безцінним артефактом української фонографічної спадщини ХХ століття. Вони розкрили світові багатство голосу майстра, специфіку його виконавського стилю, стали новим словом у способах відтворення бандурного репертуару. Традиції З. Штокалка в західній українській діаспорі продовжили його учні: А. Горняткевич, М. Дяковський, Л. Майстренко. В Україні популяризують творчість О. Герасименко, Г. Менкуш, В. Єсипок, Т. Лазуркевич, О. Созанський, Д. Губ'як, Б. Богодар.

Оцінюючи ренесансну феноменальність постаті З. Штокалка в історії сучасної української культури та бандурного мистецтва зокрема, варто трактувати його як хранителя національних культурних цінностей, який дошукувався сакральних витоків національного бандурного мистецтва в історії культури Київської держави, Козаччини, Гайдамаччини. Саме він услід за Г. Хоткевичем повернув сучасному кобзарству стилістичну цілісність, блискуче поєднання традиціоналізму з модернізмом.

АНОТАЦІЯ

У розділі проаналізовано життєтворчість Зіновія Штокалка (1920–1968) як ренесансної постаті в історії української культури й науки ХХ століття. Охарактеризовано основні напрями творчої та наукової діяльності мистця, який суміщав у собі видатного бандуриста, композитора, диригента, літератора-публіциста, маляра, науковця-медика, громадського діяча. Визначено періоди життєтворчості й етапи формування його як бандуриста-професіонала. Акцентовано увагу на нових методичних принципах гри на інструменті, здійснено жанрову систематизацію унікального аудіоархіву – безцінної перлини в скарбниці українського бандурного мистецтва. Відзначено роль експериментальних жанрів З. Штокалка у формуванні мистецтва

сучасної імпровізації на бандурі. Реставровано аудіозаписи музичних творів і літературних есе З. Штокалка (псевдонім Бережан), виданих на компакт-дисках.

SUMMARY

The article examines the life of Zinovii Shtokalko (1920–1968) – a Renaissance representative in the Ukrainian culture and science history of the XX century. Shtokalko's unique personality (pseudonym – Berezhan) greatly enriched the culture of Ukraine and the Western Ukrainian diaspora, combining in one person an artist and an extraordinary scientist, painter (portraitist, landscape artist), prominent bandura player, composer, conductor, modernist writer, publicist, academic medical professional, researcher of the problems of biochemical processes in the course of oncological diseases (a practicing doctor at the same time), as well as a prominent public figure.

1930s – 1940s challenging political and social conditions in the Western Ukraine had an impact on artist's life, formation and development of his academic and creative convictions. This unique personality biography fits into three creative life periods: Ukrainian (Galician), German (Munich) and American (New York). The Galician period of creativity laid down the main principles of his performing activity as a bandura soloist and ensemble player, commenced the formation of the composer-educator's style, which underwent further development during the German and American periods of his life. Shtokalko's first bandura compositions were tested in the Galician-Volyn environment formed under K. Misevych significant influence, which became the main part of "Kobza" collection of manuscripts. During the pre-war years and the Second World War Z. Shtokalko worked as a church choir conductor combining church singers and "Prosvita Society" members and created folk instruments ensemble at his small motherland.

After the Second World War, Z. Shtokalko emigrated to Germany for political reasons, where he graduated from the Medical Department of L. Maximilian's Ukrainian Free University (Munich) and defended his doctoral dissertation on "Carcinogenesis Biochemistry" (Zur Biochemie der Karzinogenese). In Germany, he is actively involved in academic, creative and social activities: publishes research articles, gives concerts as part of bandura duets and trios (with S. Lastovych-Chulivskyyi, S. Maliutsa and V. Yurkevych), is a member of the "Horse" surrealist writers' movement; participates in literary and artistic events (with the writer I. Kostetskyi), organizes Ukrainian folklore and ethnographic concertos (with musicologist Z. Lysk). In Germany, Shtokalko also heads the "Social Humanism" students group, edits "Ukrainian Tribune" newspaper.

After moving to the United States, Z. Shtokalko's intensifies his literary and academic activity. Z. Berezhan's literary talent was formed in the post-

war avant-garde environment of the Ukrainian intellectual society from DP camps. He made a statement as a talented modernist writer, author of avant-garde works on the brink of prose and poetry.

His circle of friends included contemporaries – Ukrainian artists with a defined civic position – I. Kostetskyi, L. Maistrenko, M. Cheresniovskyi, M. Diakovskiy, He had long-lasting relations with representatives of the Ukrainian emigre community – literary scholars B. Rubchak and B. Boichuk, academicians R. Smyk, P. Pundii, bandura players S. Lastovych, S. Ganushevskiy, V. Yurkevych, L. Haidamak. Meetings with the latter grew into creative projects-concertos held in the “Classic Guitar Society” facilities (New York).

As a physician, Shtokalko actively works in the Ukrainian diaspora environment. He organizes a bandura players group at New York University, develops a “Collection of works for bandura”, collaborates with “Arka”, “Surma” recording studios, where he records dumas, performs with artistic programs on R. Marynovych and M. Surmach Ukrainian radio. The Ukrainian branch of the Voice of America made a special TV show about him, covering the artistic tours. In the United States, the bandura remains the quintessence of his life, an instrument that served as a universe for him bringing back to motherland.

Shtokalko’s phonogram archive became an invaluable gem in the treasury of Ukrainian bandura art containing his own comments on kobza recitations he performed before recording the composition, as well as on the musical folklore genres performed by author himself. In this area, the artist’s activity was focused on recording vocal and instrumental works using the double tracks method. He shared own creative ideas with his students and followers – L. Maistrenko, A. Horniatkevych and M. Diakovskiy (USA). L. Maistrenko held Grand Maestro commemoration meetings, wrote a number of articles about him. A. Horniatkevych published the manuscript “Kobza Textbook” and “Kobza” repertory collection, prepared in Galicia. M. Diakovskiy continued his teacher’s recording experiments referring to the oldest genres of Ukrainian musical folklore and released “Fairy Tales of the Cossack Baidak” record. In Ukraine in 2010s, the bandura player M. Yevhenieva performed the most complete genre systematization of Shtokalko’s phonogram archive and released these on CDs. Z. Shtokalko’s audio recordings became a valuable artefact of the world phonographic heritage in XX century, which not only preserved for posterity the richness of voice and specificity of the artist’s performance style, but also outlined new searches in bandura repertoire recording methods.

In his motherland, he became a virtuoso performer, дума interpreter, first compositions author. While in emigration, he showed new talent bounds as a composer-improviser, дума adaptor and Russian epos stylist. Z. Shtokalko was constantly at the heart of diaspora’s cultural and artistic life as a scientist,

poet-prose writer, publicist, expert of bandura. His modern style of performance, formed under the influence of Ukrainian bandura players giving concerts, as well as his own pursuit combined the features of folk-professional, academic and elements of theatrical performance.

Z. Shtokalko's creative and research heritage belongs to three countries, he lived and worked in; however, his soul always belonged to the only one, where he formed and to which he dedicated his entire life.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажул Г. З бандурою по світу: спогади. *Бандура*. 1984. № 9–10. С. 46–52.

2. Бережан З. На окраїнах ночі. Вибрані тексти / упор. І. Костецький, Б. Бойчук ; вступ. ст. І. Костецького. Мюнхен ; Штутгарт ; Нью-Йорк : На горі, 1977. 237 с.

3. Білінський А. Культурно-мистецьке життя. *Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга* : збірка мат. / підбір, упор. та ред. Н. Волинець. Бережани ; Тернопіль : Джура, 2007. С. 190–193.

4. Відлуння століть. Бандурист Зіновій Штокалко. *Із колекції оригінальних записів З. Штокалка* / упор. і жанрова систематизація М. Євгенєвої, реставр. і оцифр. записів О. Третяка. Тернопіль : ГроЛіс, 2008.

5. Гладун Л. Повернення. *Західна Україна*. 1992. № 21. С. 4.

6. Голос із окраїни ночі. Літературні твори З. Штокалка-Бережана. Читає автор. *Із колекції оригінальних записів З. Штокалка* / упор. і жанрова систематизація М. Євгенєвої, реставр. і оцифр. записів М. Чернія. Тернопіль, 2013.

7. Горняткевич А. Звукозаписи Зіновія Штокалка. *Бандура*. 2000. № 71–72. С. 14–17.

8. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. 488 с.; іл.

9. Євгенєва М. Зіновій Штокалко: відоме і невідоме. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія «Мистецтвознавство»*. Тернопіль ; Київ, 2006. № 1 (16). С. 23–28.

10. Євгенєва М.В. Формування та розвиток бандурного мистецтва Тернопільщини : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Львів, 2017. 291 с.

11. Зінків І.Я. Бандура як історичний феномен : монографія. Київ : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2013. 448 с.; іл.

12. Карась Г.В. Музична культура української діаспори у часопросторі ХХ століття : монографія. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 1164 с.

13. Костецький І. Зіновій Бережан. *На окраїнах ночі. Вибрані тексти* / упор. І. Костецький, Б. Бойчук, вступ. стаття І. Костецького. Мюнхен ; Штутгарт ; Нью-Йорк : На горі, 1977. С. 175–233.

14. Лазуркевич Т. Реставрація кобзарських дум і особливості їхньої нотації (на матеріалі репертуару Зіновія Штокалка). *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського. Серія «Мистецтвознавство»*. Тернопіль ; Київ, 2006. № 1 (16). С. 90–99.

15. Лисько З. До історії кобзарського мистецтва. *Сучасність*. 1977. Ч. 10 (102). Р. 17. С. 104–110.

16. Майстренко Л. Зіновій Штокалко – бандурист-віртуоз. *Бандура*. 1981. № 3–4. С. 3–7.

17. Максимюк С. Докладніше про звукозаписи Зіновія Штокалка. *З історії українського звукозапису та дискографії*. Львів ; Вашингтон : Вид-во Укр. Католицького Ун-ту, 2003. С. 193–199.

18. Мішалов В. Зіновій Штокалко та його підручник гри на бандурі. *Матеріали до «Підручника кобзарства» З. Штокалка* / заг. ред. В. Мішалова. *Бандура*. 1991. № 37–38. С. 25–32.

19. Неборак В. Міф про Перебендю. *Сучасність*. 1995. № 7–8. С. 193–199.

1. Олійник М. Ідеальна проєкція до майбутнього. *Бережанська гімназія: Сторінки історії. Ювілейна книга* / підбір, упор. та ред. Н. Волинець. Бережани; Тернопіль : Джура, 2007. С. 418–421.

20. Підпригора С. Експериментальне письмо З. Бережана: художньо стильові варіації. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки (літературознавство)»*. 2018. № 1 (21). С. 112–117.

21. Самчук У. Живі струни. Бандура і бандуристи. Детройт : Видання капелі бандуристів ім. Т. Шевченка, 1976. 468 с.

22. Сурмач М. Перша бандура в Америці. *Історія моєї «Сурми». Спогади книгаря*. Нью-Йорк : Сурма, 1982. С. 161–170.

23. Штокалко З. Кобза. Збірка п'єс для бандури / заг. ред. А. Горняткевича. Київ ; Торонто ; Едмонтон : Таксон, 1997. 359 с.

24. Штокалко З. Кобзарський підручник / заг. ред. А. Горняткевича. Едмонтон ; Київ : Вид-во Канадського інституту укр. студій, 1992. 347 с.

25. Штокалко З. Критичні завваги до стану сучасного кобзарства. *Українські вісті*. Новий Ульм, 1949. 6 лютого. С. 3–4.

26. Yewheniewa M. Nagrania Zinowija Sztokałki: cechy stylu. *Problemy nowoczesnej edukacji. Tom VIII Rozwój – Potencjał – Deficyty* / pod redakcją

Edyty Sadowskiej, Mateusza Dąsala. Częstochowa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej w Częstochowie, 2018. S. 163–173.

27. Olimpiada twórczości samorodnej Wyższych Uczelni. *Czerwony Sztandar*, 1941. 9 maja. S. 5.

Information about the authors:

Yevhenieva M. V.,

Candidate of Arts,

Associate Professor at the Department of Musicology
and Methodology of Musical Art

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, Maxym Kryvonos str., Ternopil, Ukraine

Zinkiv I. Ya.,

Habilitated Professor,

Professor at the Music Theory Department
Mykola Lysenko Lviv National Music Academy

5, Ostap Nyzhankivsky str., Lviv, Ukraine